

УДК 159.9:355:351:746.1

Валерій Васильович ХІМІЧ,

*кандидат психологічних наук, заступник начальника факультету
підготовки керівних кадрів з навчально-методичної роботи
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

ФАКТОРИ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ НА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ, БОЙОВИХ ТА НАБЛИЖЕНИХ ДО БОЙОВИХ УМОВАХ

Стаття присвячена вивченню факторів, що негативно впливають на професійну діяльність офіцерів Державної прикордонної служби України в екстремальних, бойових та наближених до бойових умовах. Визначено та охарактеризовано основні групи факторів негативного впливу: зовнішні (соціальні та бойові), а також внутрішні (психофізіологічні та психологічні) фактори.

Ключові слова: професійна діяльність, офіцери-прикордонники, фактори негативного впливу, екстремальні, бойові та наближені до бойових умови.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Соціальні, політичні й економічні перетворення, які відбуваються сьогодні в Україні, неможливі без гарантування її національної безпеки та державного суверенітету. Провідну роль у їх забезпеченні відіграють офіцери Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ). Сучасні умови охорони державного кордону (далі – ОДК) та суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні тісно пов'язані зі стресами та негативними переживаннями.

Необхідність виконання завдань з ОДК в екстремальних, бойових умовах або в умовах, наближених до бойових, ставить підвищені вимоги до психологічних якостей персоналу підрозділів ОДК. Вирішальним чинником ефективної психологічної готовності до прикордонної діяльності є сформованість в офіцера-прикордонника психологічних рис, якостей у поєднанні з професійно набутими знаннями, навичками і вміннями такої діяльності, оскільки офіцерський склад ДПСУ виконує завдання з протидії проникненню на територію України організованих, озброєних груп й окремих осіб, які загрожують суверенітету і цілісності держави, забезпечують оборону й охорону недоторканності її кордонів [1].

Потреба у формуванні психологічної стійкості офіцерів прикордонного відомства до діяльності в бойових умовах особливо загострюється в умовах тимчасової окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, проведення на частині території Луганської та Донецької областей антитерористичної операції, а також в умовах загальної ситуації, що склалася внаслідок агресії Російської Федерації стосовно України. У процесі формування психологічної стійкості до діяльності важливо враховувати та запобігати негативному впливу різних факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядається дана проблема та на які опирається автор. У своїх наукових пошуках ми опиралися на наукові праці Р. Абдурахманова, М. Варія, М. Головіна, А. Караяні, І. Ковальської, В. Кожевникова, П. Корчемного, О. Лисняка, М. Мічуріна, С. Мула, Є. Потапчука, І. Платонова, І. Рудської, О. Сафіна, І. Столяренка, О. Сціборовського, О. Тімченка, А. Цоя, які достатньо глибоко розкривають питання діяльності військовослужбовців в умовах неминучого ризику, однак питання вивчення факторів, що негативно впливають на професійну діяльність офіцерів-прикордонників в бойових умовах або умовах, наближених до бойових, залишилось недостатньо вивченим.

Метою статті є визначення факторів негативного впливу на професійну діяльність офіцерів-прикордонників в екстремальних умовах, умовах ведення бойових дій або в умовах, наближених до бойових.

Виклад основного матеріалу дослідження. Беззаперечним є факт, що при рівному співвідношенні сил і засобів, однаковому технічному забезпеченні військ розраховувати на успіх може тільки та армія, особовий склад якої в морально-психологічному відношенні перевершує противника, здатний зберігати психологічну стійкість і волю до перемоги у будь-якій обстановці [2].

Несення служби прикордонними нарядами навіть у повсякденних умовах характеризується підвищеною ймовірністю виникнення різних нестандартних ситуацій, у тому числі і ситуацій, пов'язаних із загрозою життю та здоров'ю прикордонника. Результати оперативно-службової діяльності (далі – ОСД) свідчать про постійне вдосконалення тактики дій злочинних угруповань, що вимагає від воїнів у зелених кашкетах постійного вдосконалення професійної майстерності. Як зазначав у своїй роботі Є. Потапчук, “прикордонники повинні бути психологічно підготовленими до дій у складних ситуаціях, уміти контролювати свої психічні стани і меркантильні погляди, протистояти провокаційним діям порушників кордону та позбавлятися негативних емоцій” [3]. Окрім того, під час виконання завдань з ОДК прикордонники перебувають у постійній бойовій готовності, а отже – готові до ведення бойових дій, що можуть раптово виникнути на охоронюваній ділянці. Безперечно, усе це накладає на особистість офіцера ДПСУ певний відбиток.

До офіцера-прикордонника ставляться особливі вимоги, які обумовлені сучасними умовами несення служби, ведення бою або виконання інших невластивих для нього завдань, оскільки існує не лише фізична загроза його життю та здоров'ю, але й ризик виникнення у нього нервово-психічних розладів, психічної дезадаптації і стресових станів. За поведінкою офіцера, його мімікою, рухами і тоном відданих наказів підлеглі одразу розуміють стан свого командира, який в нього настрій, тому цілком передбачуваним є їхнє розуміння своїх шансів на подолання ймовірних перешкод, які виникатимуть у бою.

Офіцерам як керівникам бойових підрозділів необхідно знати специфіку впливу на підлеглих факторів, що визначають їхню поведінку в бою. Саме від усебічної оцінки факторів негативного впливу на діяльність військовослужбовця в умовах неминучого ризику, здатності керівника підрозділу протидіяти їх впливу залежить ефективність діяльності командира та успішність виконання бойового завдання підрозділом.

У своїй роботі Г. Шумков зазначав, що “військова психологія тільки тоді стане наукою, необхідною для полководця, коли вона відкриє йому секрет бойової сили або працездатності бійця в усіх фазах бойової обстановки, виробить свої наукові положення про моменти зниження та підвищення працездатності бійця, укаже засіб боротьби з наступаючим зниженням сили в своїх військах і вкаже на моменти, що сприяють пригніченню і ослабленню противника” [4].

Успішність діяльності офіцера-прикордонника в умовах бойової обстановки обумовлена як зовнішніми (ситуаційними) умовами, так і рівнем сформованості у нього основних компонентів психологічної готовності.

Умови бойової обстановки вимагають від військовослужбовця, незалежно від його належності до роду військ, особливих фізичних, розумових і психологічних зусиль. Особливості виконання бойових завдань значно підвищують утомленість воїна, яка переростає у перевтому, що призводить до зниження рівня його бойової активності та боєздатності підрозділу в цілому.

Навіть у повсякденних умовах охорони кордону доволі часто зростає число негативних психічних станів, таких як смуток, відчуття занепаду, неспокій, страх, у результаті чого у військовослужбовця настає як фізичне, так і нервово-фізіологічне виснаження, спостерігається підвищення нервозності, слабшають психічні процеси, а саме увага і пам'ять. Деякі військовослужбовці відчують стан приреченості через тривале перебування в умовах неминучого ризику, різкої зміни обстановки, очікування застосування противником новітньої зброї, недооцінювання своїх сил та переоцінювання труднощів, очікування чогось невідомого і нездоланного. Часто такі військовослужбовці дратівливі, емоційно нестійкі, схильні до вживання алкогольних і наркотичних речовин, скаржаться на головний біль, порушення сну, підвищену психічну стомленість.

Головними причинами виникнення психологічного стресу у бойових або наближених до бойових умовах є: недостатній обсяг отриманої інформації про реальну військово-політичну обстановку; дефіцит часу на прийняття ефективного рішення під час ведення бойових дій; динамічність і важкість прогнозування розвитку подій; невідповідність рівня професійних навичок умовам, наближеним до бойових; низький рівень або відсутність психологічної підготовленості до діяльності за даних умов; невпевненість у своїх силах, надійності зброї та техніки; недовіра своїм командирам; відрив від основних сил; велика відповідальність за виконання отриманого завдання тощо.

Найоптимальнішим станом для військовослужбовця у бою або при підготовці до нього є загальна змобілізованість усіх його сил, можливостей і здібностей [5].

Поведінкові реакції та психофізіологічні можливості військовослужбовця в екстремальних, бойових або наближених до бойових умовах цілком залежать від особливостей його нервової системи, загальних та спеціальних знань, умінь, навичок, його життєвого досвіду, мотивації до діяльності. Тому важливо визначити фактори, які негативно впливають на успішність діяльності та в цілому на поведінку військовослужбовця за даних умов.

У роботах військових психологів існують різні підходи до класифікації факторів, які негативно впливають на військовослужбовця в умовах ОСД та ведення бойових дій.

Є. Потапчук, досліджуючи фактори негативного впливу на психічне здоров'я військовослужбовця, поділяє їх на фактори суб'єктивного і об'єктивного характеру. На його думку, до факторів суб'єктивного характеру належать: а) внутрішня (розумова) поведінка військовослужбовця: уявлення про психічне здоров'я та шляхи його збереження; сприйняття та оцінка життєвих ситуацій і ризику, пов'язаного з ними; виникнення та протікання внутрішньоособистісних конфліктів; психологічне самоуправління; ставлення до здоров'я та здорового способу життя; самооцінка душевного благополуччя; б) зовнішня (соціальна) поведінка військовослужбовця: активний спосіб життя; вживання здорової їжі; стосунки (відносини) з оточенням; дотримання правил здорового способу життя; шкідливі звички (вживання та зловживання шкідливими речовинами). До факторів об'єктивного характеру науковець відносить: а) соціальне середовище: сім'ю військовослужбовця (сімейне оточення); друзів та знайомих; військовий колектив; військового керівника; професійну діяльність (загрозу для життя та здоров'я; нераціональний режим військової служби і відпочинку, суттєві порушення режиму дня; часті стресові ситуації тощо); природне середовище (пори року, погоду); б) демографічні фактори: вік (юність; рання дорослість; середній вік, похилий вік, перехідні стани між ними); соціальну належність; в) стан фізичного здоров'я: рівень фізичного розвитку; рівень фізичної підготовленості; рівень функціональної підготовленості організму до виконання фізичних навантажень; рівень і здатність до мобілізації адаптаційних резервів організму, що забезпечують його пристосування до впливу різноманітних факторів військового середовища [6].

На думку І. Устинова, головними факторами, які негативно впливають на психічне здоров'я та діяльність військовослужбовців, є: політична нестабільність, відсутність економічного добробуту і негативний стан морального здоров'я суспільства [7].

Польсько-американські дослідники У. Томас і Ф. Знанецький вважають, що істотний вплив у певний проміжок часу на психічний стан особистості в екстремальних умовах має сукупність економічних, соціальних, релігійних та інших цінностей особистості [8].

П. Корчемний, В. Дьяченко, Г. Луків у своїх психологічних дослідженнях зазначають, що фактори, які негативно впливають на психіку та бойову

діяльність військовослужбовця та військ у цілому, можна поділити на зовнішні та внутрішні [4].

М. Корольчук, розглядаючи умови негативного впливу на оперативно-службову, бойову діяльність, а також психологічну готовність і особистість військовослужбовця, визначає: загальні – такі, що впливають на особовий склад, незалежно від військової спеціальності та роду військ, і специфічні – обумовлені відмінностями ОСД (снайперів, саперів, військовослужбовців високомобільних десантних військ, підрозділів спеціального призначення тощо) [9].

У сукупності факторів, що сприяють розвитку стресу у воїна важливе місце посідають: вік військовослужбовців; умови військової служби та організація побуту; особливості розпорядку дня військового підрозділу; дотримання вимог дисциплінарного статуту; ступінь задоволення потреб військовослужбовців. Значний вплив на психічний стан військовослужбовців здійснює морально-психологічна атмосфера військового колективу; уміння командира взаємодіяти з підлеглими і розуміння їх потреб; національні та колективні традиції тощо.

У бойовій обстановці соціальні фактори відіграють вирішальний вплив на військовослужбовців, оскільки вони виступають основою для формування соціальних мотивів їхньої поведінки і міцних бойових установок. Це визначається розумінням ними і внутрішнім прийняттям цілей війни, представленістю соціальних, економічних, національних і релігійних інтересів.

П. Корчемний, В. Дьяченко, Г. Луків розглядають бойові фактори як широкий спектр змінних, що визначають стан, реакції і поведінку військовослужбовця в бою. На думку військових психологів, до таких факторів належать: особливості застосування і надійність зброї, техніки та засобів захисту; природно-географічні і природно-кліматичні умови; інтенсивність і тривалість ведення бойових дій; наявність інформації про противника; співвідношення обсягу втрат сторін; наявність підрозділів підтримки і злагодженість їх дій; укомплектованість підрозділів особовим складом та їх професійний рівень [4].

Деякі військові дослідники у своїх наукових роботах виділяють індивідуально-психологічні і психофізіологічні фактори бойової діяльності. До таких факторів вони відносять наявність досвіду ведення бойових дій, спрямованість військовослужбовців, розвиток у них когнітивних якостей, нервово-психічної стійкості.

Серед психофізіологічних факторів, що визначають характер поведінки військовослужбовців, важливе значення має тип нервової системи. Р. Абдурахманов виділяє три типи нервової системи: сильний, середній та слабкий. Він зазначає, що вплив негативних факторів бою на військовослужбовців

зі слабким типом нервової системи викликає серйозні психологічні розлади, які вимагають медичної допомоги, а також призводить до повної втрати боєздатності на певний час. В аналогічних умовах військовослужбовці з середнім типом нервової системи лише знижують активність бойових дій на короткий час. Відповідно військовослужбовці з сильним типом нервової системи у ході бойових дій чи з виникненням ситуацій неминучого ризику не піддаються відчутному психотравмуючому впливу [10].

Розглядаючи психологічні фактори у своєму дослідженні “Військова психологія: методологія, теорія, практика”, Р. Абдурахманов, П. Корчемний, В. Дьяченко і Г. Луків підкреслюють, що військовослужбовець – не сліпе знаряддя в руках зовнішніх обставин бою і природних інстинктів. Його поведінка вирішальною мірою визначається спрямованістю особистості, особливостями характеру, інтелекту, волі, емоцій і здібностей [4; 10].

Таким чином, ураховуючи специфіку діяльності прикордонників, особливості ОСД ДПСУ в бойових умовах, а також узагальнюючи окремі підходи науковців до визначення факторів негативного впливу на діяльність військовослужбовця, нами було визначено такі фактори, що негативно впливають на професійну діяльність прикордонника в екстремальних, бойових або наближених до бойових умовах: зовнішні (соціальні і бойові) та внутрішні (психофізіологічні та психологічні) (див. рисунок).

Класифікація факторів негативного впливу на професійну діяльність офіцера Державної прикордонної служби України в екстремальних, бойових або наближених до бойових умовах

До соціальних факторів, що негативно впливають на професійну діяльність офіцера-прикордонника в екстремальних, бойових та наближених до бойових умовах, слід віднести несприятливі умови сімейного виховання, негативне соціальне оточення, низький рівень освіти, незадовільний стан організації побуту та житлово-побутового забезпечення, особливості професійної діяльності: важкі умови служби, наявність екстремальних ситуацій тощо.

Бойові фактори негативного впливу на професійну діяльність офіцера ДПСУ містять: недостатність наявної інформації про реальну обстановку, що склалася; обмеженість часу на прийняття ефективного рішення; різкі зміни обстановки; інтенсивність і тривалість ведення бойових дій; співвідношення обсягу втрат сторін; невпевненість у своїх силах, у надійності зброї, техніки та засобів захисту; недовіра своїм командирам; велика відповідальність за виконання отриманого завдання, за життя та здоров'я підлеглих, а також інших людей; незадовільний стан укомплектованості підрозділів тощо.

До психофізіологічних факторів негативного впливу на успішність діяльності охоронців кордону належать недостатність досвіду професійної діяльності в умовах ОСД та бойових дій, побоювання допустити помилкові дії; втому, фізичні та емоційні перевантаження; психічне та розумове перенапруження; підвищена емоційність, стан тривожності, негативні емоції через конфлікти, душевні стреси; негативний настрій тощо.

Щодо психологічних факторів, що впливають на професійну діяльність прикордонників, то до них можна віднести комплекс індивідуальних якостей військовослужбовця, його професійно важливих здібностей і навичок, рівень загальної та спеціальної підготовки, особливостей характеру і готовності військовослужбовця до дій у вирішальний момент. Залежно від ступеня реалізації вони здійснюватимуть або позитивний, або негативний вплив на їхню професійну діяльність в екстремальних, бойових та наближених до бойових умовах. Серед найважливіших психологічних факторів негативного впливу можна виділити такі: низький рівень домагань; нерішучість; втрата контролю над собою; відсутність навичок професійної діяльності у бойових умовах; слабка психологічна стійкість; низький рівень психологічної готовності до діяльності в екстремальних, бойових та наближених до бойових умовах; відсутність мотивації; негативне ставлення військовослужбовців до свого військового обов'язку тощо.

Висновки. Отже, проведене нами дослідження дозволило визначити фактори, що негативно впливають на професійну діяльність офіцерів-при-

кордонників в екстремальних, бойових умовах або в умовах, наближених до бойових, а саме: зовнішні (соціальні та бойові) та внутрішні (психофізіологічні та психологічні). Від усебічної та повної оцінки зазначених факторів, а також здатності запобігати та протидіяти їхньому негативному впливу залежить ефективність професійної діяльності офіцера ДПСУ, здатність якісно виконувати бойові завдання.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямку є розробка практичних рекомендацій керівникам органів ОДК та прикордонних підрозділів щодо запобігання та подолання негативного впливу факторів професійної діяльності офіцерів-прикордонників в екстремальних, бойових умовах або в умовах, наближених до бойових.

Список використаної літератури

1. Мул С. А. Формування психологічної готовності офіцерів до прикордонної діяльності / С. А. Мул // Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Випуск № 2.13 (109). Серія : Психологічні науки. – Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2014. – С. 161–166.
2. Гридин В. О. Разведывательная подготовка подразделений воздушно-десантных войск : учебник для разведывательных подразделений / В. О. Гридин. – М. : Воениздат, 1995. – 232 с.
3. Потапчук Є. М. Військова психологія : навчальний посібник / Є. М. Потапчук. – Хмельницький : Видавництво НАПВУ, 2003. – 150 с.
4. Корчемный П. А. Военная психология : методология, теория, практика : учебное пособие / П. А. Корчемный, М. І. Дьяченко, Г. Д. Лукив. – М. : Воениздат, 2008. – 280 с.
5. Общая психология : курс лекций для первой ступени пед. образования / ред. Е. И. Рогов. – М. : Владос, 2007. – 447 с.
6. Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : монографія / Є. М. Потапчук. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2004. – 322 с.
7. Устинов И. Ю. Методика работы командира по поддержанию правопорядка и укреплению воинской дисциплины : учебно-методическое пособие / И. Ю. Устинов. – Воронеж : ВВВАИУ, 2007. – 190 с.
8. Томас У. Методологические замечания / У. Томас, Ф. Знанецкий // Психология социальных ситуаций / сост. и общая редакция Н. В. Гришиной. – СПб. : Изд-во "Питер", 2001. – С. 29–34.
9. Корольчук М. С. Практикум з психології військової діяльності : навчально-методичний посібник / М. С. Корольчук. – К. : КВГІ, 1997. – 138 с.

10. Военная психология. Методология, теория, практика : учебно-методическое пособие / Р. А. Абдурахманов, А. Я. Анцупов, Б. П. Бархаев и др. – М. : Военный университет, 1996. – 260 с.

*Рецензент – кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник Заболотний С. М.*

Стаття надійшла до редакції 15.07.2015

Химич В. В. Факторы негативного влияния на профессиональную деятельность офицеров-пограничников в экстремальных, боевых и приближенных к боевым условиям

Статья посвящена изучению факторов, оказывающих негативное влияние на профессиональную деятельность офицеров Государственной пограничной службы Украины в экстремальных, боевых и приближенных к боевым условиям. Определены и охарактеризованы основные группы факторов негативного влияния: внешние (социальные и боевые), а также внутренние (психофизиологические и психологические) факторы.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, офицеры-пограничники, факторы негативного воздействия, экстремальные, боевые и приближенные к боевым условиям.

Khimich V. V. Factors negative impact on the professional activity of officers-border guards in extreme combat and close combat

Social, political and economic changes occurring today in Ukraine is impossible without a guarantee of its national security and sovereignty. The leading role played in securing their officers of the State Border Service of Ukraine. Modern conditions of border and the sovereign rights of Ukraine in its exclusive (maritime) economic zone, are closely related to stress and negative emotions. The decisive factor for effective psychological preparedness border activity is formation of a border guard officer psychological traits, qualities, combined with professionally acquired knowledge, skills and abilities such activities, as officers of the State Border Service of Ukraine performs the task of combating the entry into the territory of Ukraine organized armed groups and individuals who threaten the sovereignty and integrity, ensure the defense and protection of the inviolability of its borders.

Officers as heads of military units need to know the specific impact on the subordinate factors that determine their behavior in battle. It is a comprehensive

assessment of the negative factors impact on the soldier in terms of imminent risk, the head unit's ability to counteract their effect depends on the effectiveness and success of the commander of a combat mission unit.

Progress of Border Guard officer in terms of the combat situation caused by both external (situational) conditions and the level of formation in his basic components of psychological readiness. Features of combat missions significantly increase fatigue soldier who turns into fatigue, which ultimately leads to a reduction of its military activity and combat capability of the unit as a whole. Behavioral and physiological reactions in extreme possibility soldier, combat or close to combat entirely dependent on the characteristics of the nervous system, general and special knowledge, skills, his experience, motivation to work. It is therefore important to identify factors that affect the success of the whole and the behavior of a soldier in the circumstances.

Given the specifics of the border, especially the operational performance of the State Border Service of Ukraine in combat, as well as summarizing some scientific approaches to determining factors, the negative impact on the soldier, we have identified the following factors that affect the professional activities of border guards in the extreme, combat or close to combat conditions: external (social and military) and internal (physiological and psychological). The most important negative impact of psychological factors are the following: low level of claims; indecision; loss of control over them; lack of professional skills in combat; weak psychological resistance; low levels of psychological readiness for activity in extreme combat and close to combat conditions; lack of motivation; negative attitude to its military troops obligation etc.

Thus, the comprehensive and complete assessment of these factors, as well as the ability to prevent and counteract their negative impact depends on the effectiveness of the professional officers of the State Border Service of Ukraine, the ability to perform quality combat missions.

Keywords: *professional activity, officers, border guards, the negative impact of factors, extreme, fighting and close to combat conditions.*